

УДК 39:[659.1+638.1+639.2](=161.2)“16/17”
DOI: 10.31651/2076-5908-2019-1-91-108

БУТКО Андрій Олександрович,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та архівної
справи Центральноукраїнського
національного технічного
університету, м. Кропивницький,
Orcid ID: 0000-0002-8631-5112
e-mail: butandrej17@gmail.com

РОЗВИТОК УХОДНИЦЬКИХ ПРОМИСЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ ГЕТЬМАНЩИНИ У XVII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

У статті розглянуто рівень розвитку рибальства, мисливства, пасічництва, та млинарства на території Задніпрських місць Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII століть, проаналізувавши наявні в розпорядженні документальні та історіографічні писемні джерела.

Ключові слова: територія Задніпрських місць Гетьманщини, документи з прав власності на ґрунти, промислові уходи, рибні та звірині лови, пасіки, млини.

Постановка проблеми. З 40-х рр. XVIII ст. назва “Задніпрські місця”, використовувалась в офіційних гетьманських та російських документах для позначення заселених територій південного Правобережжя – задніпровської території Лівобережної Гетьманщини [1, 7–15]. Визначним чинником заселення та господарського освоєння території Задніпрських місць, являлась так звана “народна колонізація”, але під постійною спробою всебічного контролю з боку козацької полкової та сотенної старшини Гетьманщини. Заселення та господарське освоєння цього краю розпочався на початку XVII ст. Значно посилювались ці процеси у першій половині XVIII ст., до часу відведення цієї ж території під поселення сербів, і створення в зв’язку з цим на території Задніпрських місць придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків військово–господарського поселення – Нової Сербії в 1752 р.

Територія південніше річок Тясмину і Великої Висі, від Дніпра до Синюхи та Бугу, ще наприкінці XV – XVI ст. частково входила до сфери впливу Черкаського староства Київського воєводства, згодом Корсунського і Чигиринського староств, що виділились з Черкаського, та частково – Брацлавського воєводства, а з середини XVII ст. до Чигиринського полку, та частково до Корсунського і Білоцерківського полків [2, 8–9], а з кінця XVII до середини XVIII ст. – до лівобережних придніпровських сотень, та з 40-х років XVIII ст. і до правобережних сотень Миргородського і Полтавського полків [3, 116].

Природні умови сприяли розвитку промислів на території краю. Протягом XVII ст. до місцевих річок та їх приток, степових та лісових урочищ, жителі як вищезгаданих адміністративних одиниць, так і порубіжних, “уходили” на сезонні промисли – мисливство, рибальство, бортництво та інші їх види, часто організовані українською і польською адміністрацією і панівною шляхтою, козацькою “реєстровою” старшиною і козаками, що з часом привласнювали та освоювали земельні, лісові, водні угіддя на правах займанщини, викупляли право володіння та користування ними (з намаганням закріпити за собою права володіння, підтверженого документально польським чи російським урядом, та козацькою старшиною, гетьманом) в господарських цілях за внесені кошти до урядової чи козацької казни, будували млини, створювали тут свої пасіки та заводи господарства на хуторах [3, 120–213; 4, 7–127, 159–209]. З часом, в першій половині XVIII ст., промисли –

рибальство, мисливство, пасічництво та млинарство на території Задніпрських місць Гетьманщини досягли певного рівня розвитку, який ми розглянемо в дослідженні.

Аналіз досліджень і публікацій. Рівень розвитку промислів – рибальства, мисливства, пасічництва та млинарства на території Задніпрських місць Гетьманщини ще недостатньо досліджено, та все ж маємо деякий об'єм публікацій про зародження та поширення явища уходництва та, з часом, функціонування вказаних промислів, в яких наявні відомості, пов'язані з темою нашого дослідження на визначеній території протягом XVII – першої половини XVIII ст.

Історичний документ про пасіку Б. Хмельницького поблизу Чорного лісу з короткою анотацією вперше був опублікований в журналі “Київська старовина” в 1901 р. [5, 4].

У 20–30-х рр. XX ст. зростає інтерес до національної, української історії. Дослідженнями займаються здебільшого професійні історики. Розвиток мисливства, подано як історія українського ловецтва до кінця XVIII в. в праці І. Крип'якевича [6]. В цей період з'являється ґрунтовне дослідження, що висвітлює процеси заселення та господарського освоєння території Задніпрських місць історика С. Шамрая [7], в якому в загальних рисах розкрито розвиток пасічництва та млинарства. Зародження та поширення уходництва пов'язаного з козацтвом, висвітлювали в своїх працях визначні українські історики Д. Яворницький, Н. Полонська-Василенко, В. Пірко та ін. [8, 403–409; 9, 361; 10, 85, 101–106, 122–131; 11, 15–16]. Розвиток млинарства на українських землях в XVI–XVII ст. висвітлено в працях М. Стрішенця [12; 13; 14].

Для сучасної української історіографії характерним є зосередження уваги на проблемах регіональної історії. В науковий обіг було введено широке коло архівних джерел і матеріалів [3; 4; 40; 41], в яких наявні відомості з тематики нашого дослідження. Останнім часом з'явилась ряд статей з проблеми урядової та народної колонізації, заселення та господарського освоєння території Задніпрських місць, ґрунтованих на архівній джерельній базі [15; 16; 17; 18], які містять інформативні матеріали, пов'язані з темою нашого дослідження та необхідні для повнішого її розуміння.

Джерелознавча база писемних історичних матеріалів з тематики нашого дослідження на території Задніпрських місць не достатньо об'ємна та розпорошена, але наявний масив дає змогу зробити певні узагальнюючі висновки.

Мета. Розглянути рівень розвитку промислів – рибальства, мисливства, пасічництва, та млинарства на території Задніпрських місць Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII ст., проаналізувавши наявні в розпорядженні документальні писемні джерела.

Виклад основного матеріалу. Територія Потясминя відома від княжих часів, як місцевість, де київські князі влаштовували полювання (лови). Цей край в давнину був багатим на ліси, а відтак – і звірині лови та бортні урожаї, тобто місця гніздування диких бджіл. За часів протекторату Речі Посполитої територія за річкою Тясмином до кінця XVI ст. відносилась до промислових угідь уходників¹ Черкаського замку та староства, на якій велися промисли, як от рибальство, мисливство, бортництво (див. додаток А). В кінці XVI ст. для оборони кордону від набігів татар, на річці Тясмин за королівськими розпорядженнями було організовано ряд поселень, жителі яких мали виконувати в тому числі і сторожові (оборонні) функції. На лівому березі Тясмину в 1589 р. осаджується містечко Чигирин, а 1592 р. йому надається Магдебурзьке право. Маємо опис меж території, що закріплювалася за Чигирином, окресленої у наданні містечку 1589 р. : “почавши от Тасменя вышей Чегрина в чотырех милях, через поле в реку Днепр, Днепром вниз до речки Суры, од Суры по реку Бог, от Богу аж по границу Корсунскую, зо всіми землями,

грунти, польми, леси, бори, гаи, реками, озерами з ставищами, пасеками, з лови зверними, рыбними, бобровими и инными всякими пожитками” [19, 4 зв.–7; 20, 85], [4, 143].

У другому десятилітті XVII ст. в цій місцевості за проханням корсунського і чигиринського старости Яна Даниловича королівським розпорядженням засновано сторожове містечко Крилов. Вперше опис цієї території зустрічається в Київському літописі під 1190 р., а саме устя річки Тясмин, в зв’язку з полюванням – ловами звірів, в цій місцевості київського князя Святослава Всеволодовича із своїм сватом Рюриком [21, 349]. Щодо назви урочища, на якому пізніше розташовувалось містечко Крилов, то, можливо, її походження пов’язане з полюванням в цій місцевості мисливців способом “критих ловів” ще з давньоруських часів. Так в усті р. Тясмин, оселяється поселення, згадка про яке, як містечко Крилов, містить ревізький опис (люстрація), проведена в лютому–березні 1616 р. в Корсунському старостві [22, 3], де повідомляється, що Крилов – містечко, осаджене рік тому, має 200 домів. Фундація містечка Крилова 1616 р., містить опис ґрунтів, що були виділені для користування його жителям в межах території Чигиринщини вздовж р. Дніпро до Кременчука з дозволом вести на них свої промисли і будувати млини на річках [23, 127]. При заснуванні містечок, їх осадникам та жителям дозволялося використовувати для отримання засобів існування та доходів звірині та рибні лови, засновувати пасіки та будувати млини, як от Чигирину 1589 р.: “А жеби теж войт наш Черкаский, староста Черкаский за то, иж там местце пустце осадит, ласку нашу познал, вольно ему будет пожитки на себе вынайдывати з уходов рыбных, бобрових и инного вшелякого зверю и з пасеки, к тому млины там будовати, а оних, так же и корчмы горелчаные, на себе уживати” [19, 4 зв.–7], Торговиці 1661 р.: “Кторе то добра меноване з фольварками, футорами, млинами, корчмами, пасеками, поддаными и их повинностями, чиншами, данями, лесеми, ставами, озерами, пасеками и инными околичностями, з здавна до тихже добр належачими, ловы рыбными, гоны бобровыми и зверинными, з воль-ностями, добрам земским належачими, менованый уроджоный Каплонский и потомкове его мужска полу, з линии его походячи, тримать намененым правом, заживать и пожитки вселякие уподобано приводить бедзе /было/ и будет” [24, 776; 25, 122 зв.–123; 26, 250]. Крилов теж мав рибні і звірині лови, остільки його територія була лісиста та розташовувалась вздовж Тясмину і Дніпра до Кременчука. Тож як видно з джерел, промисли, в тому числі і на території за р. Тясмином, були досить поширеним заняттям населення в XVII ст.

Крім надань території містам з правом їх осадникам та жителям займатися в її межах промислами, існували і надання та наділення такими ж правами урядових посадових осіб. Маємо відомості про такі надання на території, розташованій на Лівобережжі, від 1589 р.: “Данина Михайлу Грибуновичу Байбузе уходу замкового, власного пожитку старостиного, Черкаского прозваного, реку Псол [Псел. – Авт.] зо всеми пожитками и належностями, якие на старост тамошних бывали” [27, 460; 28, 34 об.–35], від 1590 р.: “Данина уходу реки Псол [Псел. – Авт.], лежачого неподалеку Черкас, Байбузам” [29, 468; 30, 144–145], від 1595 р.: “уступления Ближинскому на уход рыбный, прозванный Кременчук на реце Днепре” [31, 450–451; 32, 136 об.–137].

У подальшому, на початку повстання під проводом Б. Хмельницького відбулося звільнення території від польського урядування. Із запровадженням ним у 1649 р. полковосотенного устрою, Чигиринський полк отримав статус окремої адміністративно-територіальної одиниці держави Війська Запорозького. Його територія займала як правобережні, так і лівобережні землі понад Дніпром. Так територія на південь за р. Тясмином і Великою Виссю до устя Синюхи в середині XVII ст. (на деякий час) ввійшла до складу Чигиринського полку Війська Запорозького – Гетьманщини і відносилась до правобережних володінь Чигирини [2, 8–9; 4, 145] (див. додаток Б). Тож на визначеній

території протягом XVII ст., на південний-захід від криловських угідь для промислів, розташовувались угіддя мешканців Чигиринщини (в своїй переважній більшості) та зайшлих з інших правобережних територій, південніше – задніпрські володіння (угіддя) мешканців Кременчуччини (в своїй переважній більшості) та інших лівобережних придніпровських сотень. Маємо відомості 1661 р. про королівське надання уманському полковнику урочища на р. Буг для лову риби.

Та від часу падіння Чигирини (1678 р.) вже за Бахчисарайським миром між Росією, Туреччиною і Кримським ханством 1681 р. та в статтях, ратифікованих 1682 р. в Константинополі, було оговорено право на ведення промислів за Дніпром нижче Чигирини виключно за козаками прилеглих полків Лівобережної Гетьманщини та Запорозької Січі.

Після підписання “Трактату про вічний мир” між Річчю Посполитою і Московським царством (1686 р.) поступово територія Гетьманщини, в тому числі і на південь від р. Тясмину, закріплюється за Московським царством². Згідно з умовами “Трактату...”, територія південніше річок Тясмина і Великої Висі переходила до Московського царства, хоча чіткого розмежування кордону зроблено не було [33, 114] до 1732 р., коли вперше був здійснений опис прикордонних з Польщею територій, відповідно до скарги гетьмана та генеральної старшини до російського уряду, про захоплення і освоєння цієї території поляками [34]. Після російсько-турецької війни 1735–1739 рр. визначався російсько-турецький кордон, та заодно, знову прийшлося робити розмежування і опис кордону з Польщею в 1740 р., оскільки польська шляхта посилила свій вплив, скориставшись послабленням колонізаційних процесів на території Задніпрських місць Гетьманщини в цей період. Було чітко описано лінію кордону від р. Дніпра до р. Бугу з визначенням відстані його протяжності [35, 196 зв.–197].

Тож, поступово промислово освоєна та колонізована населенням придніпровських лівобережних, а з 40-х рр. XVIII ст. і правобережних козацьких сотень Миргородського і Полтавського полків, територія – так звані “Задніпрські місця”, мала протяжність від річок Дніпра і Тясмину до Синюхи і Бугу, шириною в середньому близько 20-ти кілометрів.

З кінця XVII – у першій половині XVIII ст. промисли на задніпрській території від Дніпра до Бугу мали мешканці придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини (в своїй переважній більшості), велика частка яких були вихідцями із колишнього Чигиринського полку, що перейшли на помешкання в Малоросійські полки в 1711–1712 рр. (ймовірно, що саме ці переселенці після встановлення відносного спокою в регіоні почали знову займати свої або сусідні землі, які вони добре знали) і тут, незважаючи на періодичні заборони, фактично урядували полковники та сотники прилеглих лівобережних Власівської, Кременчучської і Потоцької сотень Миргородського полку, а далі на південь вздовж Дніпра – Келебердянської, Переволочанської та Орлянської сотень Полтавського полку.

Варто звернути увагу ще на один момент – претензії запорожців на північні території Задніпрських місць Гетьманщини, що набрали розмаху після їх повернення у межі Російської імперії в 1734 р. Річ Посполита і Московське царство/Російська імперія всіляко хотіли обмежити запорізьких козаків у їх вольностях і правах, включно з територією, а періодичні скарги запорізьких козаків до урядів цих держав, про захоплення та колонізацію їх земель, не знаходили схвальних відгуків у вирішенні питання на їх користь. Та й територія Задніпрських місць ніколи не освоювалась Запорізькою Січчю в господарському відношенні, і їх зимівників, у класичному розумінні цього терміну, тут не було. Зафіксоване “Трактатом про Вічний мир” 1686 р. досить не чітке визначення межі території “...от Сечи вверх Днепра, по устью реки Тясмины, которая впадает в Днепр...” Запорізької Січі, як самостійної політико-адміністративної одиниці у складі Московського царства та на

якій “они, Запорожцы, всякое удовольствие как в лесах, так и в звериных и рыбных ловлях и соляных промыслах добыток себе приуготовляли издавна” [36, 774], залишалося тільки на папері. В даному випадку не брався до уваги той факт, що землі за Тясмином належали до володінь Чигиринського полку, оскільки полк не переходив під протекторат Московського царства, а залишався у складі Речі Посполитої. А так як землі за Тясмином відходили до Московського царства, то в договорі їх приписали до Запоріжжя та володінь запорожців, які фактично ніяких промислів тут не вели. Запорожці мали свої промисли на більш південних степових просторах, а сюди їх господарський вплив майже не поширювався. Угіддя, що постійно використовувались для промислів, житла та господарства запорізьких козаків розміщувались значно південніше умовної лінії: по річкам Тясмин, Велика Вись, Синюха. У пізніших працях істориків, краєзнавців, довідковій краєзнавчій літературі іноді зустрічаються твердження про розміщення на цій території запорізьких зимівників і ведення ними тут постійних промислів, та про знаходження тут навіть укріплення [37, 826–829], але ця інформація не підтверджується документально та за наявними картографічними матеріалами [38] (див. : додаток В). Щодо південної межі Коша Запорізької Січі, маємо певні претензії від нього до Нової Сербії з 1752 р., та Слобідського козацького полку з 1754 р., але ґрунтувалися вони в основному на підробних універсалах Стефана Баторія та Богдана Хмельницького” [39; 4, 144].

Від початку господарського освоєння території Задніпрських місць польською шляхтою, генеральною та полковою козацькою старшиною і козаками, заможними міщанами та духовними особами на правах надання “добр за заслуги”, займанщини, куплі-продажу, спадковості, урядом та місцевими урядовими особами видавалися чи посвідчувалися документи з прав власності на задніпрські ґрунти (польові, лісові, водні угіддя) та господарсько-виробничі об’єкти (млини, пасіки) [17].

Надання прав на шляхетські володіння заносилися в списки Руської чи Коронної метрик. Щодо володінь полкової та сотенної старшини, вони регулювалися на місцевому рівні і до Руської чи Коронної метрик, як правило, не потрапляли. У багатьох випадках саме записи обох метрик містять і найдавніші письмові згадки про відомі чи маловідомі урочища на території краю. Спочатку вони стосуються переважно порубіжних територій вздовж річок Дніпра та Тясмину, але поступово з’являються відомості і про більш глибинні місця по річках Інгул та Інгулець, які лише побіжно згадані серед уходів одного з найбільш давніх описів Черкаського замку 1552 р. [40, 84], та біля р. Синюхи [4, 135].

У зв’язку з передачею Задніпрських місць під поселення сербів та “інших православних народів” в 1752 р., згідно інструкцій російського Сенату, з посвідчувальних документів на право власності на ґрунти були зняті копії, які були надіслані сотенними управліннями, разом з їх описами та описами земель з відомостями про поселення та їх жителів, в полкові Миргородську та Полтавську канцелярії, а звідти в Генеральну військову канцелярію, матеріали якої знаходяться в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі – ЦДІАК) та в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Тож матеріали Генеральної військової канцелярії, що зберігаються у фондах ЦДІАК України містять у своєму складі документи з прав власності на задніпрські ґрунти [35].

Матеріали збірки документів про утворення Нової Сербії з колекції О.М. Лазаревського, що зберігаються у фондах ІР НБУВ також містять у своєму складі документи з прав власності на задніпрські ґрунти [41]. Справа містить документи та копії купчих на задніпрські ґрунти Полтавського полку.

Копії документів з прав власності на задніпрські ґрунти Миргородського та Полтавського полків та, в деяких випадках, дотичних до них територій – це урядові кріпості

на право власності, купчі, духовні, дарчі записи, універсали, свідоцтва, записи про розподіл общинної землі між окремими власниками, судові та урядові декрети, посвідчувальні листи та записи, посвідчувальні описи місцевих жителів, виписи з урядових книг, заставні листи, розписки, посвідчувальні грамоти.

Згадані документи з прав власності на задніпрські ґрунти (так як і деякі інші – описи території, реєстри пасік і млинів), подають відомості про наявність звіриних і рибних ловів³, пасік, млинів на визначеній території, а відповідно і дають можливість визначити певний рівень розвитку промислів (рибальства, мисливства), бортництва (бджільництва), млинарства.

Так, із документів з прав власності на ґрунти Миргородського полку маємо відомості про наявність звіриних і рибних ловів, які виступають об'єктами купівлі-продажу чи спадковості: на р. Інгулець в 1615 р., в 1648 р., в 1650 р., в 1681 р. (причому в цьому випадку вказується на пасіку з ловчими ямами на звіра), в 1706 р.; на р. Тясмин в 1671 р., в 1704 р., в 1744 р.; на р. Омельничок (Переволочанському) 1741 р. Про наявність рибних ловів маємо відомості (з документів з прав власності на ґрунти Полтавського полку) на 1752 р.: при придніпровських урочищах Свидовку, Щуровці, по річках Домоткані і Савоткані. Маємо відомості і про наявність чисельних рибних ловів по р. Дніпру та організовану риболовлю на них, рибу постачали і до гетьманського двору (лов знаходився в районі м. Переволочної). “Найбільш ранні з них приведені у тому ж описі Черкаського замку 1552 р., починаючи від стану і уходу Воловського (при так званому Білобережжі в лівобережному куті Тясмину та Дніпра) і до Романкового стану: “Керменчуцкий, Лесок, Тясменский, Песельский /Псельский/, на Ревучом, Кешинський, Волчий остров, Орельський, еще два уходы уверху того Орельского, Романовский, а також уход на Днепре на имя Беловец князя Володимировского Путивльського, також три станы у Белбережьи” [40, 84, 86]. Їх послідовність, як вона означена в описі, досить непевна, що, вочевидь, зумовлене нерівномірним чергуванням переважно лівобережних і правобережних уходів. З часом відбувалися зміни і в їх просторових межах (через поглинання, поділ тощо). Та й русло Дніпра ніколи не залишалося незмінним, постійно утворюючи нові острови, плавні, протоки та прибережні затоки – озера. Перманентно змінювалися також їх власники.

Зокрема, в 1659 р. гетьманом Іваном Виговським було підтверджене надання Богданом Хмельницьким Прилуцькому Густинському монастирю на вилов риби в Дніпровських озерах при Вовчому стані [42, 92–93, 424–425], назва якого походить від давнього Вовчого острова (а то й групи островів), що тягнулися від устя Псла і до Келебердянського рогу.

Маємо відомості також про підтвердження у 1677 р. універсалом кодацького полковника Андрія Домонтовича прав на рибні лови при Романківському уступі, надані Лубенському Мгарському монастирю [43, 538], що, вочевидь, перебрав на себе і уходи при Романковім озері колишнього Чигиринського Новоскитського монастиря, згадані у королівському наданні 1663 р. У 1688 р. уходи при впадінні Орелі, що незмінно виходили і на правобережжя Дніпра, універсалом гетьмана Івана Мазепи були закріплені за Полтавським монастирем [43, 81–82]. Розташовані дещо вище (проти Переволочни) рибні уходи при Ревучому стані тривалий час належали до гетьманського двору. Після передачі у 1754 р. частини Задніпрських місць під поселення Слобідського полку певний час при озері Ревучому згадується новоутворена Рибача слобода [44, 6], звідки постачали рибу насамперед до розташованого поруч Мішуринорозького ретраншаменту.

Не менш привабливими були і лівобережні рибні уходи в районі Паньківської вітки та Фурсина острова, що деякий час також належав до Гетьманського двору (знаходився нижче розташованого навпроти устя Самоткані острова Жучок). Після смерті Данила Апостола у 1734 р. та ліквідації гетьманської посади ці угіддя поступово переходять у

підпорядкування Запорозької Січі, козакам якої саме у цей час було дозволено повернутися з-під Олешків. Вверх від Самоткані і до Тясмину вздовж всієї акваторії Дніпра фактичним розпорядником уходів стає сотенна та полкова старшина прилеглих полків Гетьманщини [4, 135–136].

Наявні відомості вказують, що звірині і рибні лови були найбільш поширені на задніпрській території річок басейну Дніпра та на лісових і степових угіддях Придніпров'я. Попервах, в ході колонізації цього краю, лови здійснювались населенням Чигиринщини, а пізніше – і зайшлим населенням лівобережних придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків, та з часом, і сталим населенням правобережних сотень цих полків.

Як бачимо з відомостей документів, розвиток промислового мисливства та риболовлі на задніпрських угіддях, перебував на недосить розвиненому рівні. Звісно, що ми не маємо в нашому розпорядженні всіх документів, що подавали б повні відомості про наявність звіриних та рибних ловів на визначеній території, щоб зробити висновок про наявність їх більшої кількості та значніший рівень розвитку відповідних промислів. Рибальство та мисливство у населення задніпрського краю було хоч і недостатньо поширеним видом промислів, та все ж існувало, особливо серед козацтва, для забезпечення власних потреб та з метою отримання прибутку [6]. В деяких випадках приватні, закріплені за власниками на правах займанщини чи надані за службу, звірині та рибні лови являлися в подальшому об'єктами купівлі–продажу чи родинного спадку, що говорить про їх немалу значимість для життя населення краю. Промисловий вилов риби та звіра на приватних чи общинних (урядових) ловах (уходах) мав сезонний характер зайнятості чоловіків, не приносив особливих прибутків їх власникам та зайнятому цими видами промислів представникам (скоріш був вигідний для забезпечення власних та родинних потреб), тож не обкладався зі сторони гетьманського, полкових та сотенних урядів великими грошовими податками. В більшості випадків, податок був натуральним, визначався деяким умовним відсотком добутого, для забезпечення власних потреб урядових і посадових осіб у продукції цих промислів.

Деякий інший стан справ був у сфері пасічництва і млинарства.

Досліджувана нами територія вперше згадується в документах, що засвідчують земельну власність родини Волевачів, жителів м. Чигирин. Найдавнішими є тестаменти чигиринського козака Т.Ф. Волевача, датований 1601 р. [45, 44 зв.] та купча 1615 р. [45, 43 зв.], де вже є згадка про пасіки. Тихон Федорович лишив у спадок своїм синам Антону, Андрію та Івану пасіку на річці Чутка з дванадцятьма байраками. Іван Тихонович Волевач, знатний козак, по смерті батька і двох старших братів Антона й Андрія став єдиним власником нерухомості, що належала його родині. У 1615 р. він купує ліс, що зветься Плоский, розташований на витоках р. Цибульник. У купчій зазначається, що при лісі ще є дванадцять байраків з малими байраками, звірине поле і хуторище із сінокосом, степом і поселенням людей. У 1648 р., вже перебуваючи на посаді обозного Війська Запорозького, Іван Волевач додає до своїх володінь пасіку, яка простяглася до р. Інгулець.

За давніми правилами ведення пасічництва та розміщення пасік, відстань між ними повинна бути від 3 до 6 кілометрів. Периметр Чорного лісу, визначений за допомогою сучасних електронних методів вимірювання відстаней та площі, зокрема карти google, за нанесеними відстанями по його контурам, наближений до 55 км. Отже, навколо Чорного лісу могли (мали змогу) розміщуватись від 9 до 18 пасік (див. додаток Г). Периметр Чути лісу, визначений тим же чином, наближений до 60 км. Тож, навколо Чути лісу могли (мали змогу) розміщуватись від 10 до 20 пасік (див. додаток Д).

З реєстру пасік у лісах Чорному і Чути, доданого до опису прав на задніпрські ґрунти Миргородського полку 1744 р. маємо наступні відомості про кількість пасік: “Да в

присланной 744 году июля 19 дня при доношении хоружего полкового миргородского Максима Леонтиева ведомости показано: в Черном лесе пасек 20, в Чуте лесе пасек 17” [45, 20–22, 46–47]. За описом Криловської сотні Миргородського полку 1745 р. маємо наступні відомості: “итого в лесе Чута пасек – 21; итого в лесе Черном пасек – 21” [46, 96 зв.–98 об.]. На території Задніпрських місць пасіки розміщувались також і по інших місцинам, по балкам та в байраках і лісах, як от Великому, Плоскому та інших.

Очевидно, бджіл на пасіках тримали в штучних, виготовлених з дерев’яних дуплявих колод бортях (дуплянки, пні), кількість яких на невеликих пасіках була 10–50 штук, на середніх 50–100 шт., на великих – більше 100 шт. З наявних відомостей можемо констатувати, що пасіки були як приватні, на яких господарством займався сам власник (або найманий ним ставленик – пасічник), так і общинні – монастирські та ін., на яких господарством займалися члени общини, або наймані общиною пасічники із своїх кіл (свояки). Влаштування пасік та збут товарів бджільництва було відносно прибутковою справою, тож пасічництво обкладалось визначеним податком, як правило, десятою частиною від вироблених за сезон товарів пасічництва чи рубль в рік. У період захоплення поляками території за р. Тясмином та тиску на українських колоністів до 1732 р., вони починають збирати з населення чималі податки, зокрема з пасік, забирають і “пчелину десятину”, яка належала в цій місцевості гетьманові, що примушений через це поновлювати свої скарги до російського уряду [7, 210]. 3-го вересня 1728 р. гетьман Апостол пише скаргу російському урядові, витяг з якої приводиться нижче: “Писал я в Государственную коллегию иностранных дел, доносячи, что поляки не только земли те, которые по тракту Вечного мира с стороны польской и с стороны Ея Императорского Величества надлежит быть в пусте, населили малороссийскими людьми, но которые земли по тому ж трактату принадлежат в державу Ея Императорского Величества, там они поотнимали у малороссиян грунта, пасеки, леси и другие угодия, ибо по тому утвержденному мирному трактату от устья реки Тясмина /як в грамоте Ея Императорского Величества к покойному гетьману Скоропадскому присланной написано/, граница меет быть в верх в поле простою линиею проведена, нечепаючи Чигрина, до лесу, который называется Чорний, и то повинно быть в сторону Ея Императорского Величества, на что я просилем указа Ея Императорского Величества. А ныне объявил мне письменно полковник наказный и судия полковий миргороцкий Матвей Иванов по жалобливому ему доношению сотников полку Миргородского Городиской, Кременчуцкой, Власовской, Потоцкой и протчих, что прислание нарочно от губернатора чигринского Станислава Орловского в Чорном лесе по байраках в пасеках людей тех сотен и моей десятину пчелиную отписали, которые пасеки позанимали там в надежду того, что грунта, в тех местах найдующие, належат в державу Ея Императорского Величества, и сверх того за оние пасеки от пчол требуют погребоваго от каждой пчелы по денге, а писареви от пчол по копейке ...” [34]. Деякі посадові особи мали звільнення від податків, як видно, наприклад із універсалу гетьмана І. Мазепи 1704 р. про звільнення пасіки власівського сотника Устима Сахненка від бджолої десятини [47, 1].

Набуті способом займу чи надані за службу та спадкові родові пасіки та млини, на вказаній території мала генеральна старшина, полкові та сотенні військові, світські посадові, духовні особи, запорозька відставна старшина. В історичній літературі є згадки про розташування в Чорному лісі пасіки запорізького кошового отамана Івана Сірка [8, 409].

Власні пасіки на території Задніпрських місць мали особи знаних українських родів Хмельницьких, Дорошенків, Лизогубів, Апостолів та інших. Гетьман Богдан Хмельницький розширив свої земельні володіння за Тясмином. При Чорному лісі

Б. Хмельницький мав ґрунти, підтвержені королівським наданням 1652 р., а саме: “прямою пустыню за Тасменем, от пасеки Хмельницкого, некогда старого [Михайла. – *Авт.*], через Ингулец и Черной лес до устья речки Бержка [Бешки – *Авт.*] и к байракам; а с другой стороны от устья речки Каменки к речке Каменке, в Ингул впадающий, лежащий, а в владенье нашем королевском будущем” [48, 468; 49, 130–130 v]. Крім того, є відомості про відібрану Б. Хмельницьким пасіку у Шульганя, (очевидно, чигиринського сотника Івана Шульги), за яку пізніше Юрій Хмельницький сплатив відкупні його вдові [35, 92]. Половину цієї пасіки просив у своє користування вже в Юрія Хмельницького Павло Яненко-Хмельницький. Та на це прохання від нього він отримав відмову. На 1690 р. Пивогірський монастир закріпив право власності на цю пасіку (під назвою Онисковська) за собою [50, 1]. В вищезгаданому реєстрі пасік у лісах Чорному і Чуті 1744 р. [45, 46] вказано, що пасіку в Чорному лісі, яка раніше належала Б. Хмельницькому, на даний час, близько 30-ти років займає власівський житель Пилип Майбороденко, але підтверджувальних документів з права власності на неї він немає. В цьому ж реєстрі значиться: “пасека, прозиваемая Шульгановская, по наследию от давних лет владеемая, ныне состоит без пчел и людей впусе” [45, арк. 20]. Це, ймовірно, дві різні пасіки, за які велися спірні процеси у питанні спадку володінь гетьмана [45, 20]. При перерахуванні в універсалах спадкових володінь Лизогубів за Дніпром вказується на досить значні володіння біля Чорного лісу: “Пасеки: две в Мотренином лесе, одна, от Хвеска Цилюрика, а другая от Марка Беди, купним способом набитии; третья в Чорном лесе з сема байраками, купленная ж у Хвеска Бузувского; четвертая в Чорном же лесе, Капустинская, Шакуновская з садом; пятая, Максимовская, там же; шестая над Ингулом [Малим. – *Авт.*] в байраках з ставом, садом и полями; семая там же, Дорошова, у Грицка Каранди купленная” [35, арк. 150 зв.]. В реєстрі пасік у лісах Чорному і Чуті 1744 р. вказані пасіки Лизогубова і Лизогубовська в Чорному лісі [45, 46, 20 зв.], з яких першу займає з дозволу Лизогуба власівський житель Семен Боцький вже близько двадцяти років, а друга, за показом пасічника, зостається в його ж, Лизогуба, власності.

Млини розташовувались на річках. Будувались методом насипання греблі через річку і її перегороджування для направлення потоку води, і відповідно були водяні. Млини, в переважній більшості, були з одним, двома каменями, рідше з трьома, чотирма каменями, також використовувалась ступа. Одна з перших документальних згадок про млини, є розписка майстра 1674 р., чигиринського жителя Івана Федоренка, про закінчення будівництва млина на р. Тясмин та його передачу в експлуатацію Андрію Дорошенку, брату гетьмана [35, 154].

З млинів брався податок, так звана “войсковая часть”, очевидно, збір до скарбниці на військові потреби Гетьманщини, від якої, в деяких випадках, генеральна старшина за привілеями мала звільнення, як от: “поважним панам Лизогубам ... з млинов части войсковой, а з пасек десятины не брано” [35, 149–149 зв.]. Як видно із донесення Колегії закордонних справ в Сенат про уточнення кордонів за Дніпром для оподаткування млинів від 29.11.1743 р. [35, 190–191], та з указу Генеральної військової канцелярії миргородському полковнику Капнисту від 27.02.1744 р.: “...о битии состоящей на Российском береге мельницы, в российском же владении и собирании с оной в скарб восковой, против протчих тамошних мельниц часты войсковой, имеете учинить исполнение” [35, 187], млини були об’єктами, що суттєво поповнювали казну, податок з яких доходив інколи до половини їх прибутків. Заможність людності викликала у старшини не тільки прагнення захопити землі; старшина намагається й здерти з цієї людності як найбільші податки. 1747 р. цей одкуп бере Миргородська полкова канцелярія, а з 1748 р. особисто полковник Капнист; він збирає не тільки ці податки, але й різні збори з млинів, зокрема всі прибутки з млина Булаївського.

Правда, за це Капнист має платити вже 480 рублів і 55 копійок річно. Збирати податки він мав у розмірах, в яких і досі збиралося. А втім 1750 р. полкова канцелярія (знов, очевидно, на спілку з Капнистом) тримати цей одкуп одмовилася, бо торік ставсь недобір у податках. Як зазначала канцелярія, причини були такі: пограничні форпости не пропускають через Тясмин підвозу хліба з польських володінь, а через те зменшилося гуральництво й млинарство на цій території” [7, 221].

З опису Задніпрських місць 1732 р. та доданого до нього “Реестра мельницам, имеющимся на Днепре и по речкам Тясмине, Ирклее, Малом Ингульце, Цибульнику и Чуте”, складених генерал-квартирмейстром Карлом фон Штофелем маємо наступні відомості: “всех мельниц 14, в том числе одна затонула, другая пустая, третья недостроенна” [35, 193–196 зв., теж 51, 941–945]. Звісно, що протягом визначеного нами для дослідження проміжку часу на території Задніпрських місць було побудовано дещо більше млинів, як от за відомостями 1743 і 1744 рр.: “яко сверх имеющихся в тих Заднепрских местах мельниц, с коих действительно войсковая часть в скарб войсковий взимается, нашлись еще две мельницы, прозываемые одна Булаева, по сей стороне Тясмина, а другая Салова... которая на другой стороне реки Тясмина” [35, 190, 186 зв.], та деякі з них з часом були занепали чи зруйновані, як от млин Саловий, якому за умовами “Трактату про вічний мир” “надлежит быть в пусте”, та з причини, зокрема, періодичних військових дій на території задніпрського краю.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як видно з нижче приведеної порівняльної таблиці (Таблиця 1) складеної на основі відомостей 203 впорядкованих документів з прав власності на задніпрські ґрунти Миргородського і Полтавського полків, з яких 1752 р. знімалися копії в зв’язку з передачею Задніпрських місць Гетьманщини під поселення Нової Сербії, млини були об’єктами процесів спадковості та грошових відносин купівлі-продажу 17 разів. Пасіки були об’єктами процесів спадковості та грошових відносин купівлі-продажу в два рази частіше ніж млини.

Таблиця 1

Кількість основних об’єктів купчих записів на задніпрські ґрунти Миргородського і Полтавського полків за період 1600–1752 рр. (за даними 1752 р.)

Період	Роки включно	Кількість років в періоді	Об’єкти купчих та інших записів	
			млини	пасіки
1	1600 – 1686	87	5	13
2	1687 – 1711	25	5	12
3	1712 – 1739	27	3	9
4	1740 – 1752	13	4	2
Разом	-	152	17	36

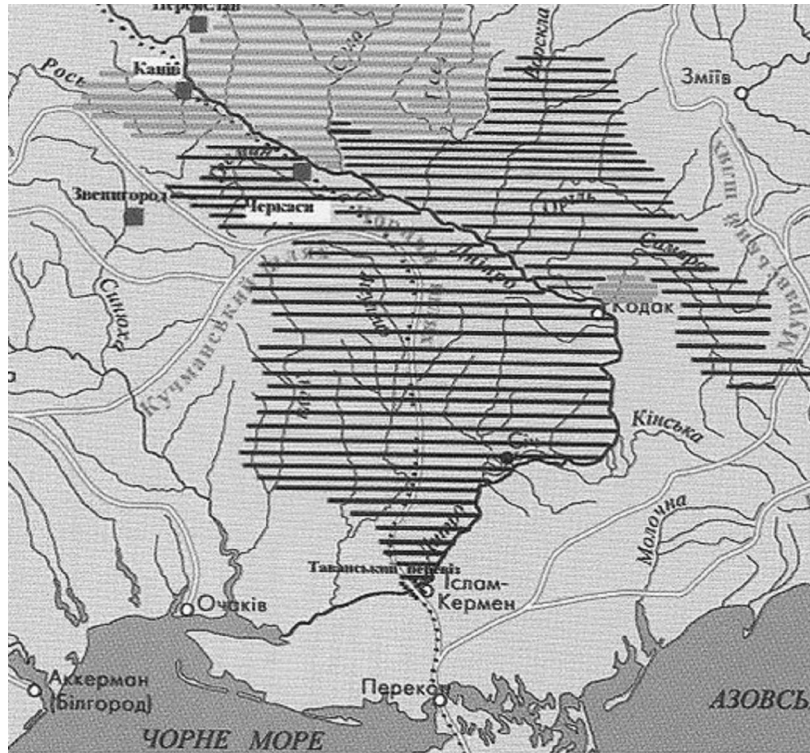
Облаштування і утримування пасік було копіткою справою, і вимагало деяких затрат та сплату податку, та збут товарів бджільництва приносив власникам, орендарям, працівникам відносно немалий прибуток. Насипання греблі на річці, побудова млина, його подальше утримання, плата працівникам та сплата податку, було недешевою справою. На це була спроможна незначна кількість заможних осіб (в основному козацького старшинського стану), та все ж доходи від роботи млина теж були, очевидно, не малі.

Власниками пасік і млинів були в основному представники козацького стану місцевої сотенної та полкової старшини, місцеві заможні жителі (посполиті) і представники духовенства. Пасіки, як і млини, мали свої власні назви, які, в переважній більшості випадків, були похідними від ім’я чи прізвища власника.

Місце розташування пасік та млинів на території колишніх Задніпрських місць Гетьманщини встановити, хоч і наближено, досить проблематично, в першу чергу через відсутність фіксації цих об'єктів у тогочасному картографічному матеріалі. Наближено, це можна визначити за описами їх розташування на місцевості.

Додатки

Додаток А

Джерело: Території промислових угодів населення Черкаського та Канівського староств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Черкаське_староство.

Додаток Б

Джерело: Межі Чигиринського полку на фрагменті картосхеми адміністративного поділу України 1648-1654 років // Полки за Крип'якевичем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>.

Додаток В

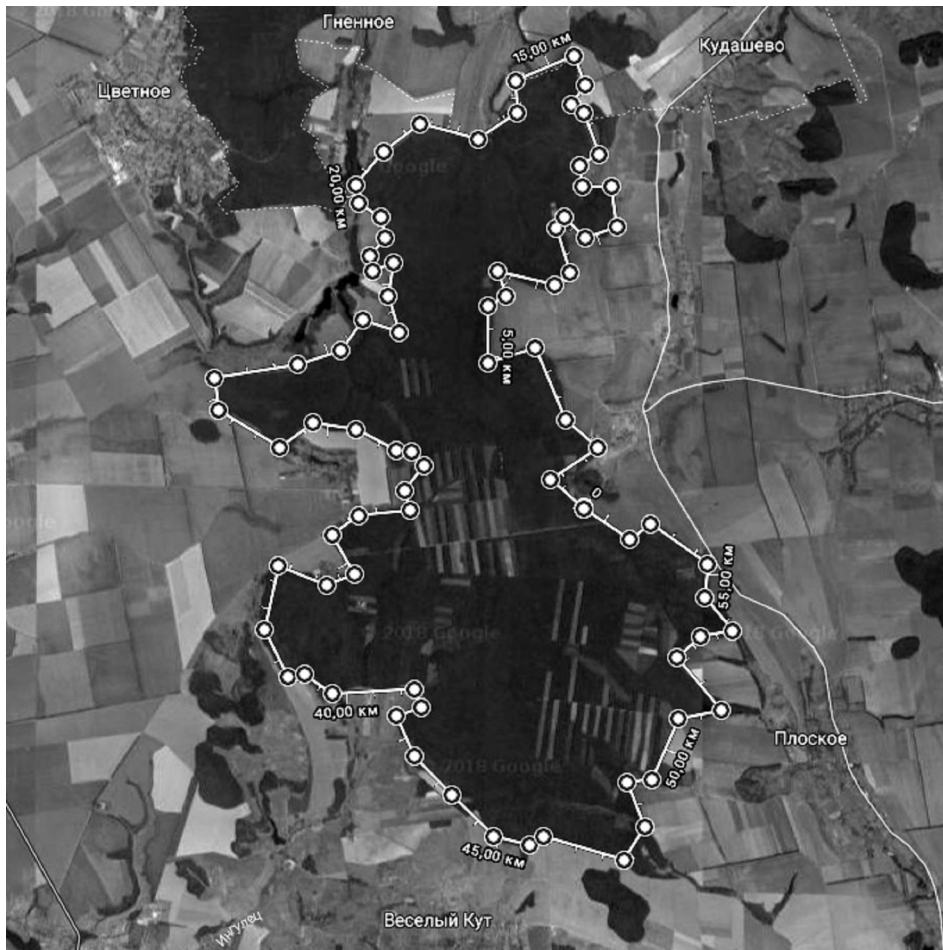

Джерело: Задніпрські місця Миргородського і Полтавського полків на фрагменті “Генеральной карты от Киева по реке Днепру до Ачакова и по степи до Азова с показанием Украинской линии, также Турецкой области и Польского владения с Российской империей граничащей. Копировал Киевского гарнизона Киевского полку сержант Иван Синельников 1759 году. С находящейся при Киевской инженерной чертежной в сходстве картой свидетельствовал инженер майор Василий Левин” (ІК НБУВ. – Д. 6746, фотокопія) // Пивовар А.В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст. – К. : Академперіодика, 2003. – С. 259.

Додаток Г

Фрагмент карти google з нанесеними контурами та відстанями по наближеному периметру Чорного лісу. Джерело: <https://www.google.com.ua/maps> (дата звернення 17.05.2019).

Фрагмент карти google з нанесеними контурами та відстанями по наближеному периметру Чути лісу. Джерело: <https://www.google.com.ua/maps> (дата звернення 17.05.2019).

Примітки

- ¹ Уходники, люди різних станів – селяни, міщани, бояри і навіть магнати, що незважаючи на ризик ходили у XIV – XVI століттях на “уходи” в степ на полювання, рибальство, збирання меду.
- ² Тогочасний кордон в тексті трактату визначається так: “от устья реки Тясмины рубеж имеет быть вверх, в поле, прямою чертою веден, Чигирина не займаю, к лесу, которой называется Черной, в сторону Их Царского Величества имеет належать” (Полн. собр. законов Российской имерии. – Спб, 1830. – Т. II, № 1186. – С. 774.
- ³ Лови – промисел по добуванню риби (рибальство) і звіра (мисливство, полювання); також – підходящі природні території (уходи), (водні, лісові, степові угіддя) з наявністю риби та звірини, з можливістю їх вилову для власних потреб та на продаж, з метою грошового доходу.

Список використаної літератури

1. Бутко А.О. Територія Задніпських місць Гетьманщини в період з початку XVII – в першій половині XVIII століть / А.О. Бутко // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – № 1– С. 7-15.
2. Реєстр Війська Запорозького 1649 року // Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
3. Пивовар А.В. Поселення Задніпських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. / А.В. Пивовар. – Київ: Академперіодика, 2003. – 336 с.

4. Пивовар А.В., Бутко А.О., Дідик В.Ф. Документи з прав власності на задніпрські ґрунти. – Рукопис. – 268 с.
5. Пасека Богдана Хмельницького // Киевская старина. – 1901. – Т. 72. – № 1–3.
6. Крип'якевич Іван. Нарис історії українського ловецтва до кінця XVIII в. / Іван Крип'якевич. – Львів, 1925. – 24 с.
7. Шамрай Сергій. До історії залюднення Степової України в XVIII столітті (Крилівщина і Лизаветщина). / Сергій Шамрай // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. XXIV. – С. 207–302.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / Д.І. Яворницький. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1990. – 592 с.
9. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. / Н.Д. Полонська-Василенко. – Т. 1. – Мюнхен, 1972. – 591 с.
10. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / В.О. Пірко. Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
11. Шевченко С.І. Кіровоградщина – козацький край. / С.І. Шевченко. – Кіровоград: Кіровоградське державне видавництво, 2001. – 28 с.
12. Стрішенець М. Технічне обладнання водяних борошномельних млинів України XVI–XVII ст. / М. Стрішенець // Вісник ТДТУ. Історія. – 1996. – №1. – С. 25–29.
13. Стрішенець М.М. Архівні документи про будівництво водяних млинів на Україні в 16 – першій половині 17 ст. / М.М. Стрішенець // Архіви України. – 1989. – №2. – С. 64–66.
14. Стрішенець М.М. З історії борошномельного виробництва на Україні у другій половині 16 – середині 17 ст. / М.М. Стрішенець // Історія народного господарства та економічної думки України. – 1994. – Вип. 26–27.
15. Січова О.В. Витоки і початковий етап колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття) / О.В. Січова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія. – 2004. – Вип. 74–76. – С. 37–40.
16. Січова О. В. З історії колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). / О. В. Січова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2004. – Вип. 9. – С. 112–120.
17. Бутко А.О. Джерелознавча проблема визначення права власності на ґрунти території Задніпрських місць на основі документів кінця XVII – першої половини XVIII століття / А.О. Бутко // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Вип. 23. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. – С. 227–233.
18. Бутко А.О. Природні угіддя, господарські об'єкти, населені пункти території Задніпрських місць Гетьманщини як об'єкти спадкових та грошових відносин купівлі–продажу / А.О. Бутко // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Вип. 25. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім.В.Винниченка, 2019. – С. 153–169.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 61. – Спр. 768.
20. Архив Юго-Западной России (далі – ЮЗР). – Ч. 5: Акты о городах (1432-1798). – Т. I. – К., 1869. – 736 с.
21. Літопис руський / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
22. Центральний Державний Історичний Архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 152.
23. Архив ЮЗР. – Ч. 3 : Акты о козаках (1500-1648). – Т. I. – К., 1863. – 557 с.
24. Книга Руська метрика (далі – РМ) 29, № 87 / Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. – К., 2002. – 983 с.
25. Российский Государственный Архив Древних Актов (далі – РГАДА). – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 220.
26. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підготував до друку Петро Кулаковський. – Острог, Варшава, Москва, 1999. – 608 с.

27. Книга РМ 12, № 21 / Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. – К., 2002. – 983 с.
28. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 199.
29. Книга РМ 12, № 88 / Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. – К., 2002. – 983 с.
30. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 199.
31. Книга РМ 11, № 166 / Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. – К., 2002. – 983 с.
32. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 200.
33. Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. / Н. Крикун. – К., 1992. – 185 с.
34. ІР НБУВ. – Ф. II. – Д. 1740.
35. ЦДАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11437.
36. Полное Собрание Законов Российской Иимперии: Собрание первое. – Т. II. – №1186.
37. Бублиев Н. Укрепления Запорожских казаков, в г.Александрии и Александрийском уезде / Н. Бублиев // ЗООИД. – Том 2. Отделение третье, 1848. – С. 826–829.
38. Інститут Картографії Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІК НБУВ). – Д. 6746 (копія 1759 року).
39. Жарких Микола. Сфальшований універсал Баторія – Хмельницького // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/Terextemyriv/FalseChart.html>
40. Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1886. – 746 с.
41. ІР НБУВ. – Ф. I. – Спр. 63₁. – Д. 59303–59347.
42. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657– 1 687). – Київ ; Львів, 2004. – 1118 с.
43. Універсали Івана Мазепи (1687–1709). Частина II. – Київ ; Львів, 2006. – 800 с.
44. ІР НБУВ. – Ф. – IX. – Спр. 1733.
45. ЦДАК України. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 20316.
46. Российский Государственный Архив Древних Актов. – Ф. 248. – Оп. 39. – Д. 2667.
47. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 27537, теж: – Ф. 40. – Спр. 664. – Арк. 29 зв.
48. Акты ЮЗР. – СПб, 1878. – Т. X.
49. Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka Koronna 393 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml#series1
50. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 20550.
51. ІР НБУВ. – Ф. II. – Д. 1965.

References

1. Butko, A.O. (2018). Territory of Zadnipsky places of the Hetmanate in the period from the beginning of the XVII – in the first half of the XVIII centuries. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Istorychni nauky. (Bulletin of the Cherkasy University. Series: Historical Sciences)*. (1), 7–15. (in Ukr.).
2. Shevchenko, F. P. (Ed.), Todiichuk, O. V. (Comp.). (1995). The Register of the Zaporozhian Army in 1649. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
3. Pyvovar, A. V. (2003). Settlement of Zadnipsr'kykh places before foundation of Nova Serbia in the documents of XVIII century. Kyiv: Akadempriodyka. (in Ukr.).
4. Pyvovar A.V., Butko, A.O., Didyk, V.F. Documents on the property rights of the zadnieprs'ky soils. *Rukopys*. (in Ukr.).
5. Apiary Bogdan Khmel'nitsky. (1901). *Kyevskaya staryna (Kyivan olden)*. Т. 72. (1–3), 4. (in Russ.).
6. Kryp'yakevych Ivan. (1925). Essay on the history of Ukrainian animal husbandry till the end of the XVIII century. L'viv. (in Ukr.).

7. Shamray S. (1929). To the history settling by people of Steppe Ukraine in the XVIII century (Krylivshchyna i Lyzavetchyna)]. *Zapysy istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN (Notes of the historical and philological department of All-Ukrainian Academy of Sciences)*. XXIV, 207–302. (in Ukr.).
8. Yavornyts'kyi, D.I. (1990). History of Zaporizhian Cossacks. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr., in Russ.).
9. Polons'ka-Vasylenko, N.D. (1972). History of Ukraine. T. 1. Myunkhen. (in Ukr.).
10. Pirko, V.O. (2004). Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the XVI–XVIII centuries. *Ukrayins'kyi kul'turolohichnyy tsestr. Donetsk: Skhidnyy vydavnychyy dim.* (in Ukr.).
11. Shevchenko, S.I. (2001). Kirovograd region is the Cossack region. Kirovohrad: Kirovohrads'ke derzhavne vydavnytstvo. (in Ukr.).
12. Strishenets' M. (1996). Technical equipment of water flour mill mills of Ukraine in the XVI–XVII centuries. *Visnyk TDTU. Istoryia (Bulletin of the TSTU. History)*. (1), 25–29. (in Ukr.).
13. Strishenets', M.M. (1989). Archive documents on the construction of water mills in Ukraine in the 16th – the first half of the 17th century. *Arkhivy Ukrayiny (Archives of Ukraine)*. (2), 64–66. (in Ukr.).
14. Strishenets', M.M. (1994). From the history of flour-grinding production in Ukraine in the second half of the 16th - the middle of the 17th century. *Istoryia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny (History of the national economy and economic thought of Ukraine)*. (26–27). (in Ukr.).
15. Sichova, O. V. (2004). Origins and initial stage of colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century). *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoryia (Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. History)*, (74–76), 37–40. (in Ukr.).
16. Sichova, O. V. (2004). From the history of the colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century). *Rukopysna ta knyzhкова spadschyna Ukrainy (Manuscript and book heritage of Ukraine)*. (9), 112–120. (in Ukr.).
17. Butko, A.O. (2018). Source-study problem of determination of the ownership right to the territory of the Zadnipsr'kykh places on the basis of the documents of the end XVII – the first half of the XVIII century. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky (Scientific Notes. Series: Historical Sciences)*. Kropyvnyts'kyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka. (23), 227–233. (in Ukr.).
18. Butko, A.O. (2019). Natural lands, economic objects, settlements of the territory of Zadnipsr'kykh places of the Hetmanate as objects of hereditary and monetary relations of purchase–sale. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky (Scientific Notes. Series: Historical Sciences)*. Kropyvnyts'kyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka. (25), 153–169. (in Ukr.).
19. Instytut rukopysu Natsional'noi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernads'koho (dali – IR NBUV). – F. 61. – D. 768.
20. Archive of South-Western Russia (hereinafter - the SPM). – Ch. 5. – T. I. (in Russ.).
21. Makhnovets, L. E. (Per. from the Old Russian); Mishanich, O. V. (Back edit). (1989). *Chronicles of Rus*. Kyiv: Dnipro. (in Ukr.).
22. Tsentral'nyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (dali – TsDIAK Ukrainy). – F. 2227. – Op. 1. – Spr. 152.
23. Archive of SPM. – Ch. 3. – T. I. (in Russ.).
24. The book of the Russian metric (hereinafter – the RM) 29, № 87 / Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv Voivodeships). 1569–1673. (2002). Kyiv. (in Ukr.).
25. Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov (dalh – RGADA). – F. 389. – Op. 1. – D. 220.
26. Kulakovs'kyi Petro (prepared for publication). (1999). Russian (Volyn) metric. Book for 1652–1673 biennium. Ostroh, Varshava, Moskva. (in Ukr.).
27. Book PM 12, № 21 / Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv Voivodeships). 1569–1673. (2002). Kyiv. (in Ukr.).
28. RGADA. – F. 389. – Op. 1. – D. 199.

29. Book PM 12, № 88 / Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv Voivodeships). 1569–1673. (2002). Kyiv. (in Ukr.).
30. RGADA. – F. 389. – Op. 1. – D. 199.
31. Book PM 11, № 166 / Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv Voivodeships). 1569–1673. (2002). Kyiv. (in Ukr.).
32. RGADA. – F. 389. – Op. 1. – D. 200.
33. Krikun N. (1992). Administrative-territorial structure of the Right Bank Ukraine in the XV–XVIII centuries. The borders of voivodeships in the light of sources. Kyiv. (in Russ.).
34. IR NBUV. – F. II. – D. 1740.
35. TsDIAK Ukrainy. – F. 51. – Op. 3. – Spr. 11437.
36. The Complete Collection of the Laws of Russian Imperatiya: The First Collection. – T. II. №1186. (in Russ.).
37. Bublikov N. (1848). Fortifications of Zaporizhzhya Cossacks, in Alexandria and Alexandria district. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey (Notes of the Odessa Society of History and Antiquities)*. T. 2. (3), 826–829. (in Russ.).
38. Instytut Kartohrafii NBUV. – D. 6746 (kopiya 1759 roku).
39. Zharkyykh Mykola. Access mode: [https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs / Terextemyriv/FalseChart.html](https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/Terextemyriv/FalseChart.html)
40. Archive of SPM. – Ch. 7. – T. I. (in Russ.).
41. IR NBUV. – F. I. – Spr. 63₁. – D. 59303–59347.
42. Universal of Ukrainian Hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovych (1657–1687). (2004). Kyiv – L'viv. (in Ukr.).
43. Universals of Ivan Mazepa (1687–1709). (2006). Ch. II. Kyiv – L'viv. (in Ukr.).
44. IR NBUV. – F. IX. – D. 1733.
45. TsDIAK Ukrainy. – F. 51. – Op. 3. – Spr. 20316.
46. Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov. – F. 248. – Op. 39. – D. 2667.
47. IR NBUV. – F. II. – Spr. 27537, tezh: – F. 40. – Spr. 664. – Ark. 29 zv.
48. Acts of Southwestern Russia. (1878). Sankt Peterburg. T. X. (in Russ.).
49. Tsentral'nyy arkhiv istorychnykh zapysiv u Varshavi. – Metryka Koronna 393. Access mode: http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml#series1
50. IR NBUV. – F. II. – Spr. 20550.
51. IR NBUV. – F. II. – D. 1965.

BUTKO Andriy, Graduate student of the Department of Social Sciences, information and archives
 ІІІ Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky City

DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL CRAFTS ON THE 'ZADNIPRSKY PLACES' TERRITORY OF HETMANATE IN 17TH – FIRST HALF OF 18TH

Abstract. Introduction. *The article deals with the level of development of crafts – fishing, hunting, beekeeping, and mynstration in the territory of the Zadniprsky places of the Hetmanate during the XVII – the first half of the XVIII century, having analyzed the available documentary and historiographical writing sources.*

The purpose of the article is this to consider the level of development of crafts – fishing, hunting, beekeeping, and mynarstration in the territory of the Zadniprsky places of the Hetmanate during the XVII - the first half of the XVIII century, having analyzed the available documentary and historiographical written sources.

Results. *During the days of the protectorate of the Rzeczpospolita area by the river Tysmyn until the end of the XVI century belonged to the industrial care of the Cherkassy castle and the old mansion, where nurses were doing crafts, such as fishing, hunting, boarding. At the end of the XVI at the beginning of the XVII century to protect the border of the Polish Kingdom from the raids of the tatars, on the river Tyasmin, a number of settlements were organized under the royal orders. When establishing settlements,*

such as from Chyhyryn, Krylov, their sedentary and inhabitants were allowed to use for livelihoods and income for beer and fish, to establish apiaries and to build mills. There was also the provision of the territory and the granting of rights to engage in crafts within its borders for government officials. To the south-west of the Krylov lands for industrial enterprises, the land of the inhabitants of Chyhyrynshchyna and the inhabited inhabitants from other right-bank territories were located, and to the south – the zadnipsky possessions (land) of the inhabitants of Kremenchuk and other left-bank Dnipro Cossack hundreds. During the period from the end of the XVII – in the first half of the sixteenth century the inhabitants of the prydniпровsky hundreds of the Mirgorod and Poltava regiments of the Hetmanate (in its overwhelming majority), whose large share was originated from the former Chigirin regiment, who moved to the Malorossiysk regiments in the 1711–1712 biennium, lived on their farms in the zadniprovska territory from the Dnieper to the Bug.

The level of development of the crafts of the former Zadnitsky places of the Hetmanate was not the subject of a separate study in Ukrainian historical science, and this topic still remains poorly researched. During the study of this topic, the author uses the available written sources and information on historiographical literature. Documents on the ownership of the Zadnipsky soils (as well as some other - the description of the territory, registers of apiaries and mills, hetman universals), provide information about the presence of beasts and fish, apiaries, mills in a certain territory, and, respectively, make it possible to determine a certain level the development of crafts (fishing, hunting), boarding (beekeeping), millinery. The research provides a rather solid, historically interesting data on the development of industrial and land, forest, water, apiaries and mills in the Zadnipsky places, and substantially complements the historical study of the level of development of industries – fisheries, hunting, beekeeping, and the ministries of the Hetmanate as a whole.

Conclusion. *Natural conditions contributed to the development of crafts in the territory. As can be seen from the sources, the fishery in the territory beyond the river Tyssyn and Vysytsia Great, were quite common occupations of the population in the XVII century. During the seventeenth century. to the local rivers and their influx, steppe and forest tracts, inhabitants of the fertile territories “went” to the seasonal crafts - hunting, fishing, boarding and other kinds, often organized by the Ukrainian and Polish administrations and the ruling gentry, the Cossack “registered” the elder and the Cossacks, who over time appropriated and mastered land, forest, water lands on the rights of the Zamanishi, redeemed the right to own and use them (with the attempt to secure ownership rights, documented by the Polish or Russian government, and the Cossack elder, hetman) in economic for the money paid to the government or the Cossack treasury, built mills, created their apiaries here and set up farms in the farms. Over time, in the first half of the eighteenth century, fishing, fishing, hunting, beekeeping, and multinationalism in the territory of the Zadnipsky places of the Hetmanate reached a rather high level of development.*

Key words: *territory of the Zadnipsky places of the Hetmanate, documents on the rights of ownership to soils, industrial waste, fish and animals of the cows, apiaries, mills.*

Одержано редакцією 22.05.2019
Прийнято до публікації 2.09.2019